

BONHARDT ATTILA

A MAGYAR HADIFOGLYOK HAZASZÁLLÍTÁSA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN

Az I. világháború négy éve alatt a szemben álló felek hadseregei súlyos személyi veszteségeket szenvedtek: 9 486 200 volt az elesettek, 20 000 000 körül a sebesültek, és 7 427 000 a hadifogságba kerültek száma.¹

A hadviselő államok közül — Oroszország után — az Osztrák—Magyar Monarchia vesztette a legtöbb hadifoglyot, mintegy 2—2,6 millió embert.² Bár a Szovjet-Oroszországgal 1918. február 7-én és június 5-én kötött hadifogolycsere-egyezmények értelmében még a háború alatt kb. 700 000 tiszt és katona tért vissza orosz fogságból, az összeomláskor az Osztrák—Magyar Monarchia több mint 1,5 millió polgára volt még Oroszországban, illetve az antant hatalmak hadifogolytáboráiban.³ Közülük sokan sohasem⁴, vagy csak évekkel a fegyverszünet — sőt a békeszerződések — megkötése után térhettek vissza hazájukba.

A Monarchia hadifoglyainak nemzetiségi összetételéről nincsenek pontos adataink. Egy, az 1918. november 6-i helyzetet rögzítő kimutatás szerint az 1 479 289 főt kitevő hadifogolylétszámból 835 384 ausztriai, 614 808 magyarországi, és 29 097 boszniai illetőségű volt⁵.

Gróf Somssich József magyar külügyminiszter a magyar Nemzetgyűlés 1920. február 28-i ülésén egy, a hadifogolykérdéssel kapcsolatos interpellációra adott válasza szerint a háború befejezése után az Osztrák—Magyar Monarchia 1 245 000 hadifoglya közül 704 000 tartozott a történelmi Magyarország területére.

¹ Österreich—Ungarns letzter Krieg. Bd. VII. Beilage 37.

² Az Osztrák—Magyar Monarchia hadifoglyainak pontos száma a birodalom hivatali apparátusának a háborút követő összeomlása miatt nem állapítható meg, így az utókor e tekintetben kénytelen a megmaradt töredékes adatokon alapuló becslésekre hagyatkozni.

A volt cs. és kir. Hadügyminisztérium szerint a Monarchia hadifoglyainak száma 1 479 289 volt, Gaston Bodard osztrák katonai statisztikus ezt a számot 1 672 672-re, a m. kir. Belügyminisztérium (a továbbiakban — Büm.) pedig 1 693 009-re becsülte. Ehhez járult még 837 483 eltűnt, akiknek nagy része szintén fogságba került (Hadifogoly magyarok története. [Szerk.: Pilch Jenő, Lukinich Imre, Zilahy Lajos, Baja Benedek] Budapest, 1930. I. k. 72—74. o.)

Józsa Antal több osztrák és szovjet kiadványt, illetve statisztikai forrást összevetve 2 100 000-ben jelöli meg csak az orosz fogságba esett monarchiabeli katonák számát, amelyet tovább növel a más frontokon fogságba került további több mint félmillió ember. (Józsa Antal: Háború, hadifogság, forradalom. Budapest, 1970. 92—96. o.)

A viszonylag nagy számbeli különbség részben abból adódik, hogy a hadifoglyok számához nem mindig adták hozzá az itáliai front összeomlásakor fogságba esett katonákat. Így például Fritz Franek, aki szerint az Osztrák—Magyar Monarchia hadifogoly-vesztése 1 691 000 ember volt, s ehhez járult hozzá az olasz front összeomlásakor fogollyá vált 12 000 tiszt és 425 000 katonai személy. (Österreich—Ungarns letzter Krieg. Bd. VII. Beilage 37., idézi Józsa Antal: i. m. 92. o.)

³ Hadifogoly magyarok története II. k. 550—553. o.; Józsa Antal: i. m. 92. o.

⁴ A hadifogságban kb. 8000 osztrák—magyar tiszt, illetve 470 000 katona halt meg, idézi műve 92. oldalán Józsa Antal az Österreich—Ungarns letzter Krieg. Bd. VII. Beilage 37. adatait.

⁵ Ezen adatokat Gratz Gusztáv és Richard Schüller „Der Wirtschaftliche Zusammenbruch Österreich—Ungarns” c. művében túlzottnak tartják. (Józsa Antal: i. m. 92. o.)

tére, akik közül 400 000 az ország meg nem szállt területén lakott⁶. A Magyar Vöröskereszt Egylet 1919-es becslése szerint viszont csak 208 000 volt a magyar kormány fennhatósága alá tartozó területekre illetékes hadifoglyok száma⁷. A „trianoni Magyarország” I. világháborús veszteségeiről a Magyar Statisztikai Szemle 1927. évi 7. számában közölt adatok szerint Magyarország hadifoglyai vesztesége 174 427 fő volt. Ha ehhez hozzáadjuk a 41 419 eltűntet, a kapott 215 846 fős létszám megközelíti a Vöröskereszt 1919. évi becslését⁸.

A fegyverletétel után az önállóvá vált magyar államnak tehát közel 200 000 ember Európa különböző országaiból és Szibériából történő hazatelepítéséről kellett gondoskodnia. Nem is szólva azokról a kisebb csoportokról, akik fogságuk alatt Amerikába, Ausztráliába vagy Ázsia valamelyik államába vetődtek.

Tekintettel a még fogságban levők nagy számára, 1918 novemberétől a hadifoglyok hazaszállításának kérdése a magyar társadalmi érdeklődés homlokterében állt. A hozzátartozók millióinak politikai hangulata nagyban függött attól, hogy a kormányzat milyen lépéseket tesz a hadifoglyok hazasegítése érdekében. Ennek felismerése is hozzájárult ahhoz, hogy az öszirózsás forradalommal hatalomra került demokratikus kormányzattól a Forradalmi Kormányzó Tanácson át az ellenforradalmi rendszer kormányáig valamennyi felsőbb államirányítási szerv igyekezett — az adott kül- és belpolitikai, valamint gazdasági lehetőségekben belül — lépéseket tenni a hadifoglyok hazaszállítása érdekében.

A hadifoglykérdés a Tanácsköztársaság leverése után közvetlen politikai aktualitássá vált. A hatalomra került ellenforradalom a polgári demokratikus rendszert és a proletárdiktatúrát tette felelőssé a hadifoglyügy elhúzódsáért. A sajtóban megjelent közlemények, a hadifoglyok hozzátartozóinak gyűlésein elmondott beszámolók elhallgatták a hadifogly-hazaszállítás megszervezése és megindítása terén 1918 novembere és 1919 augusztusa között tett erőfeszítéseket, ugyanakkor erősen kiemelték az ez ügyben 1919 augusztusa után elért eredményeket. Sőt a tanácskormányt azzal is megvádolták, hogy nemcsak hogy nem tett meg mindent a hadifoglyok hazatelepítése érdekében, hanem megállapodott Szovjet-Oroszországgal, hogy az ott élő magyar hadifoglyokat ne engedjék haza, hanem sorozzák be a Vörös Hadseregbe, hogy ott harcoljanak a világföradalomért. A kérdés ilyen beállítása az ország lakosságának a forradalmi kormányok, illetve az általuk képviselt eszmék ellen való fordításának egyik eszköze volt.

Ezzel egyidőben a szovjet-oroszországi és ausztriai emigrációban élő magyar kommunisták is propagandát folytattak az ellenforradalmi rendszer ellen. Egyik módszerük a hazatérő hadifoglyok közt végzett agitáció volt. Ennek során a hadifogság és a hazaszállítás elhúzódságának egyedüli okaként Magyarországon uralkodó rendszer nemtörődömségét, a hadifogságba esett munkásokkal és parasztokkal szemben érzett ellenszenvét jelölték meg. Hangsúlyozták a hazatérők előtt az otthoni leszerelő táborokban rájuk váró megpróbáltatásokat⁹. Így leegyszerűsítve próbálták a hadifogly tömegek előtt megvilágítani a kizsákmányoló és a dolgozó osztályok közötti antagonisztikus ellentéteket.

A hazaszállítás 1923-ban történt befejezése és az ellenforradalmi rendszer konszolidációja után a hadifoglykérdés elvesztette közvetlen politikai töltését, az I. világháború történetének egy részévé vált. A húszas évek végén, a világ-

6 Gróf Széchenyi Viktor interpellációja a hadifoglyok hazahozatala tárgyában a Nemzetgyűlés 8. ülésén, 1920. február 28. Hadtörténelmi Levéltár, Magyar hadifoglyok a két világháborúban, Magyar Hadifogly Mentő Mozgalom szn. (a továbbiakban — HL Hdf. gy. MHMM.) szn.

7 Országos Levéltár, Külügyminisztérium hadifogly osztálya 49. tétel 5155/13—1920. (a továbbiakban — OL K. 73.)

8 Az adatokat a Hadifogly magyarok története is közli az I. k. 47. o.-n.

9 HL Hdf. gy. Csót T/58/1921., T/326/1921., T/365/1921., T kt 12/4/1922. Királyhida 153/1921. Keleti pu. hadifogly fogadó bizottság (a továbbiakban — hdf. biz.) kt 76/1921.

háború többi eseményéhez hasonlóan, megkezdődött a hadifogság tudományos igényű feldolgozása is. Ennek eredményeként látott napvilágot Pilch Jenő, Lukinich Imre, Zilahy Lajos és Baja Benedek szerkesztésében a „Hadifogoly magyarok története” című kétkötetes mű. Az 1014 oldalas munkából azonban csak egy 20 oldalnyi fejezet foglalkozik a hadifoglyok 1918—1923 közt lezajlott hazatérésével. E csekély terjedelem már eleve lehetetlenné tette, hogy a hazaszállítás bonyolult szervezetével megismerkedhessen az olvasó.

A felszabadulás után is jelentek meg a magyar hadifoglyok I. világháború utáni hazatelepítésével kapcsolatos feldolgozások. Ezek azonban főleg az ellenforradalmi rendszernek a Szovjet-Oroszországból hazatérő volt internacionalistákkal szemben alkalmazott politikáját, megtorló intézkedéseit, illetve az 1921. július 28-án Szovjet-Oroszországgal Rigában kötött tüzscsere-egyezmény előzményeit és végrehajtását tárgyalták.¹⁰ Ugyancsak az 1921. évi hadifoglycsere-egyezménnyel kapcsolatos Gábor József és Sarlós Márton tanulmánya¹¹.

A hazatérő hadifoglyok politikai megszűrése azonban csak egy — befejező — része volt a több mint százezer ember hazaszállításával járó sokrétű tevékenységnek. A hazaszállítás teljes folyamatáról és a Hadügyminisztérium irányításával ezt végző szervek, intézmények szervezetéről, tagolódásáról, munkájáról eddig nem készült átfogó feldolgozás. Ezt a hiányt kívánja részben pótolni ez a dolgozat, amely a hazatérő hadifoglyok külföldön történő fogadásával és a magyar határig való továbbjuttatásával foglalkozó szervek működésének — hivataltörténeti szempontok szerinti — ábrázolásával próbálja meg bemutatni annak az 5 évig tartó folyamatnak egyik fázisát, amelynek eredményeként százezernél több ember tért vissza a családjához.

A magyar hadifogoly-haszállítás központi szervei

A Monarchia hadseregének — s ezen belül a m. kir. Honvédségnek — hadifogolyügyeit az összeomlásig a közös Hadügyminisztérium 10. osztálya vezette. Ott tartották nyilván a fogságba esetteket, onnan irányították segélyezésüket, a rokkantak hazahozatalát, s ott folytak a hadifoglyoknak a háború utáni kicserélésére és hazaszállítására vonatkozó előmunkálatok.

A Habsburg-birodalom felbomlásával ezen feladatoknak a magyar katonákra vonatkozó részét át kellett vennie az önállóvá váló Magyarország kormányának. A kérdés fontossága azonnali intézkedéseket tett szükségessé, amelyek irányításával a Hadügyminisztériumot bízták meg. A minisztérium kebelén belül még 1918 novemberében létrehozta a hadifogoly csoportot, amelynek „hdf A”-val jelölt részlege a Magyarországon tartózkodó idegen, „hdf B” elnevezésű alcsoportja pedig a saját hadifoglyokkal kapcsolatos ügyekkel foglalkozott.

1918. december 10-én a Hadügyminisztérium hadifogoly csoportja egy tervezetet készített, amelyben „több szem többet lát alapon” a hadifogoly-haszállítás lebonyolításának elvi irányítására állandó hadifogoly bizottság felállítását javasolta. A bizottságban — amelynek elnöke a Hadügyminisztérium hadifogoly

¹⁰ Az első kategóriába tartozik a lengyel *Stanisław A. Sochacki*: A Szovjet-Oroszországból hazatérő magyar hadifoglyok útja Lengyelországon át. Párttörténeti Közlemények (a továbbiakban — PtK) 1958. 4. sz. A második kategóriában első helyen kell említeni *Hunyadi Károly*: A Szovjet-Oroszországban élő magyar hadifoglyok hazatelepítése (1919—1922) c. kandidátusi disszertációját, amely elsősorban a tüzscsere-akció eseményeit dolgozza fel részletesen. (HL Tanulmányok és kéziratok gyűjteménye [a továbbiakban — Tgy] 2835.) A dolgozat fejezetei megjelentek a *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban — HK) 1970/2., 1972/3., 1975/4. és 1976/2. számaiban.

¹¹ *Gábor József*: A szovjet kormány akciója a magyarországi fehérterror üldözöttjei megmentésére. PtK 1964/4. sz. *Sarlós Márton*: A kommunista elitléteket kiszabadító szovjet akciók. Különnyomat a Magyar Tanácsköztársaság állama és joga. Budapest, 1959. c. tanulmánykötetből.

csoportjának vezetője lett — a Miniszterelnökségen kívül — helyet kaptak a hadifogoly kérdésben érintett Külügy-, Belügy-, Pénzügy-, Kereskedelmi, Népjelölti és Igazságügyminisztérium képviselői, valamint az olyan társadalmi egyesületek és hivatalok képviselői, mint a Vöröskereszt Egylet, a Hadifogoly Gyámoltató Bizottság, a Hadigondozó és Hadisegélyező Hivatal, a Hajózási Kormánybiztosság, a hadifoglyok hozzátartozóinak egyesületei, valamint a Függetlenségi Párt, a Radikális Párt, a Szociáldemokrata Párt és a katonatanács. A bizottság első ülését 1918. december 21-én tartotta.¹²

1918 karácsonyán magyar vöröskeresztes misszió utazott Svájcba Ludvig Jenő volt clevelandi konzul vezetésével, hogy a győztesek képviselőivel az antant fogságában levő hadifoglyok hazaszállításáról tárgyaljon. A Hadügyminisztérium hadifogoly csoportját a küldöttségben Dell'Adami Géza százados képviselte. A tárgyalások egyelőre eredménytelenek maradtak, mert az antant csak a békeszerződés megkötése után kívánta hazabocsátani a központi hatalmak fogságba esett katonáit.

Ugyancsak sikertelennek bizonyult az 1919. január 4-én Moszkvába küldött magyar vöröskeresztes misszió útja, amelynek tagjait — megtorlásul a budapesti szovjet misszió politikai agitáció miatt történt letartóztatásáért — őrizetbe vették¹³.

Bár a külföldi tárgyalások egyelőre nem vezettek eredményre, a békeszerződés közeli megkötése és a szovjet kormánnyal szembeni viszony javulása reményében Budapesten tovább folyt a hadifoglyok hazaszállításának előkészítése.

1919 januárjában a Hadügyminisztérium hadifogoly csoportjának két részlegét osztállyá fejlesztették, amelyek az 54. és 55. számot kapták. Az előbbi a „hdf A”, az utóbbi a „hdf B” alcsoport ügkörét vette át.

A magyar hadügyminiszter 1919. január 14-én kelt parancsában elrendelte, hogy „minden a hadifoglyokkal kapcsolatos kérdés az 55. osztállyal egyetértőleg intéztessek”. A parancs hangsúlyozta a hazatértek elhelyezésének, felruházásának, élelmezésének, közegészségügyi szempontból való ellátásának, továbbá katonai leszerelésük (elbocsátás, kifizetés), valamint általában erkölcsi és anyagi támogatásuk fontosságát. Mivel ezen ügyek természetüknél fogva több hadügyminisztériumi osztály ügkörét érintették, a miniszter utasítást adott egy ún. „hazatértek csoportjának” az 55. osztályon belül való megalakítására. A csoportba, amely „a szükséghez képest az 55. osztály rendelkezésére kellett, hogy álljon”, a Hadügyminisztérium hazatérők ellátásában érintett 6., 7., 11., 35., 40., 42., 44., 47., 51., 52., 57. osztályának, valamint XV. csoportjának egy-egy szakelőadója nyert beosztást¹⁴.

Miután a Hadügyminisztériumon belül ily módon szabályozták a hadifoglyok hazaszállításának irányításával megbízott osztály működését, a Minisztertanács 1919. január 20-i ülésén a hadügyminiszter javasolta, hogy a hadifoglyok hazatérésének előkészítésére egy állandó miniszterközi bizottság alakuljon. Indítványát így indokolta: „Ezen (a hadifoglyok hazaszállításával és a polgári életbe történő visszavezetésével kapcsolatos — B. A.) feladatok sokféleségéből önként következik, hogy bár az ügyek oroszlanrészre a Hadügyminisztérium ha-

12 A m. kir. Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban — HM) szervezeti változásai 1867—1921/HL HM 25683/El-nökség — 1921. HL Polgári demokratikus forradalom iratainak gyűjteménye (a továbbiakban — Polg. dem.) HM 33291/Hdf. b. — 1918.

Kirchner Sándor: Hadifoglyaink hazaszállítása. HL Tanulmányok és kéziratok gyűjteménye (a továbbiakban — TGY.) 2081. 10. o.

13 Kirchner: i. m. 18—19. o.

14 HL Polg. dem. HM 1017/Eln. 55—1919.

A hazatértek csoportjába beosztott osztályok ügköre: 6. osztály — szervezési ügyek; 7. osztály — karhatalom; 8. osztály — katonapolitika; 11. osztály — vasúti ügyek irányítása; 35. osztály — légénységi ügyek; 40. osztály — illetékügyek; 42. osztály — ruházati, felszerelési ügyek; 44. osztály — költségvetési ügyek; 47. osztály — elhelyezési ügyek; 51. osztály — ruházat, felszerelés kiadása; 52. osztály — élelmezési ügyek; 57. osztály — egészségügy; XV. csoport — leszerelési, elvi ügyek.

táskörébe tartozik, mégis egyes kérdések természeténél fogva az intézkedésnél több más minisztérium is érdekelve van. Ha minden tényező közt a harmonikus összműködés nincs meg, ez hadifoglyaink érdekének sérelmére vezet, azaz ha az érintkezésnél hosszadalmas írásbeli érintkezést követnénk, ez az ügy gyors lebonyolítását késleltetné.”¹⁵ Az előterjesztést a Minisztertanács elfogadta, és a bizottságba — amely alakuló ülését 1919. január 27-én tartotta — a Külügy-, a Belügy-, az Igazságügyi, valamint a Népjóléti Minisztérium egy-egy referensét delegálta a Hadügyminisztérium képviselői mellé. A bizottság üléseire, melyeken a Vöröskereszt Egylet és a hadifoglyok hozzátartozóinak egyesületei is tanácskozási jogot kaptak, szükség esetén más tárcák, illetve hivatalok szakelőadóit is meghívták.

Hogy a hadifoglykérdésben a különböző minisztériumok által tett lépések egymást ne keresztezzék, a Külügyminisztériumnak az 1919. január 28-i minisztertanácson tett javaslatára a kormány még pontosabban meghatározta az egyes tárcák illetőségi körét.

Eszerint a Külügyminisztériumban felállított 13. számú (hadifogoly) osztály hatáskörébe kerültek azok az ügyek, amelyek a hadifoglykérdés kapcsán külföldi kormányokkal és hatóságokkal való érintkezést, illetve külföldön lebonyolítandó tárgyalásokat tettek szükségessé.

A minisztertanácsi döntés értelmében a Hadügyminisztérium feladata maradt minden olyan tevékenység és akció vezetése, amely a hadifoglyoknak az országhatáron történő megjelenésétől rendes polgári foglalkozásukhoz való visszatérésükig tartott. Ezenkívül továbbra is a Hadügyminisztérium hatáskörébe tartozott a hadifoglyok fogadására külföldre küldött katonai missziók összeállítására és tevékenységének irányítása, de azokat az akciókat, amelyek külföldi hatóságokkal való érintkezést kívántak, a Külügyminisztériumon keresztül kellett lebonyolítani.

A Magyar Vöröskereszt Egylet a hadifoglyok segélyezésére irányuló akciót a Hadügy- és Külügyminisztérium egyetértésével továbbra is a külföldi vöröskeresztes egyletek útján folytatta.

A kormányhatározat értelmében a hazaszállítással járó költségek a hadügyi tárcát terheltek.¹⁶

1919 februárjában a Hadügyminisztérium 3000/eln. 55-1919. szám alatt utasítást adott ki határ menti fogadó állomások, valamint leszerelő táborok felállításáról.

Tehát 1919 márciusára, mielőtt akár Oroszországból, akár az antant fogságából a magyar hadifoglyok tömeges hazaszállítása megkezdődött volna, a Magyarország határain belüli fogadásukat, leszerelésüket végző, illetve irányító intézményeket már alapvetően megszervezték.

A hadifoglyok külföldön történő szállításával kapcsolatban az a nemzetközi jogszokás alakult ki, hogy a hazatérők saját, esetleg az anyaország határáig történő utaztatásának és élelmezésének költségeit a fogva tartó állam fedezi. Ez azonban — még megvalósulása esetén sem — jelentette azt, hogy a magyar hadifoglyok elérik hazájukat. Hiszen az antant hatalmak az Osztrák—Magyar Monarchiával voltak hadiállapotban és elfogott katonáit legfeljebb csak annak egymást ne keresztezzék, a Külügyminisztériumnak az 1919. január 28-i minisztérium 55. osztályán az az elképzelés született, hogy az osztrák—magyar hadsereg hadifoglyainak a volt Monarchia határain belüli szállítására egy — a felszámoló volt közös Hadügyminisztérium megbízottaiból és az utódállamok képviselőiből álló — közös irányító szervezet kellene létrehozni. Az elképzelés

¹⁵ HL Polg. dem. HM 1816/Eln. 55—1919.

¹⁶ OL K. 73 40. tétel 420/1919.

szerint a közös szerv egységesen irányította volna a különböző nemzetiségű hadifogolycsoportok szállítását, míg azok saját, újonnan alakult nemzeti államuk határához nem értek volna.¹⁷ Az ezzel járó költségeket a felszámoló közös Hadügyminisztérium ingó és ingatlan javaiból szándékoztak fedezni. Amennyiben azt a hazatérés megindulásáig nem lehetne pénzre tenni, akkor ezeket a kiadásokat az utódállamok által nyújtott előlegelekből fizették volna ki, amelyeket aztán a végső elszámolásnál az illető állam javára betudtak volna.¹⁸ Ilyen értelemben tett javaslatot a Hadügyminisztérium 55. osztálya a Külügyminisztériumnak az utódállamokkal való tárgyalások megindítására.

Miközben folytak a megbeszélések a volt Monarchia hadifoglyainak hazaszállítását irányító közös szerv felállításáról, Budapesten kikiáltották a Tanácsköztársaságot. A proletárdiktatúra győzelme lehetővé tette, hogy a hadifogolykérdés kibillenjen az addigi holtpontról.

1919. március 27-én kelt feljegyzésében a Külügyi Népbiztosság a hadifogolyügy alakulása szempontjából így értékelte az új helyzetet: „... Szovjet-Oroszországgal való barátságos viszonyunk következtében hadifoglyaink sorsában nagy enyhülés fog beállni épp ott, hol az előbbi kormányok érintkezésének megszakadása miatt a legtöbbet szenvedtek. Sürgősen szükséges volna a szovjet kormánnyal hadifoglyaink érdekében érintkezésbe lépni, és megegyezni vele hogy:

- a) minden eszközzel lehetővé tegye hadifoglyainknak a hazajövetelt,
- b) a vörös gárdában szolgáló magyar hadifoglyok vagy hazajöjjenek, vagy ha ez nem lehetséges szolgáljanak tovább, de a magyar határ felé levő fronton, ez tán biztosítaná a gyors összeköttetés létesítését,
- c) a szovjet kormány a hatalma alatt álló területeken levő betegek segélyezésére és ápolására missziókat engedjen kiküldeni.”

A volt Monarchia területén alakult országok Oroszországban levő hadifoglyainak ügyében a Külügyi Népbiztosság állásfoglalása a következő volt:

„Politikai okok mellett szólnak, hogy egyelőre Német-Ausztriát kellene különös támogatásban részesíteni, ami azért is célszerű volna, mert ez sok ellenszolgáltatást tehet nekünk, a Nyugat-Európából hazatérő internáltjainknak, esetleg beteg és rokkant hadifoglyainknak Ausztrián való átutazása alkalmával.

Amennyiben Német-Ausztria részéről semmiféle fegyveres beavatkozástól tartanunk nem kell, elősegíthetnők az oda való hadifoglyok Oroszországból való elbocsátását is.

A Monarchia többi államával szemben hadifogolykérdésben egyelőre reszervált álláspontot kellene elfoglalni”.

A Nyugat-Európában levő magyar hadifoglyok hazatérésének kilátásait a feljegyzés helyesen mérte fel, amikor azt írta, hogy az antant hatalmak valószínűleg „egyelőre sem foglyokat, sem internáltakat nem bocsátanak haza”.¹⁹

Bár a közvetlen összeköttetés Szovjet-Oroszországgal az ismert okok miatt nem jöhetett létre, s a magyar hadifoglyok szervezett hazatérése nem kezdőd-

17 A terv gyakorlati megvalósítását a Hadügyminisztérium (a továbbiakban — Hüm.) 5031/55—1919. sz. a Külügyminisztériumhoz (a továbbiakban — Küm.) intézett átirata szerint úgy gondolták: „hogy a volt Osztrák—Magyar Monarchia határain fogadó bizottságok és táborok volnának felállítandók. A táborok feletti felügyeletet mindig az az állam gyakorolná, amelyek területén van, a többi állam pedig egy-egy képviselőt küldene oda. E táborokból a tervezett közös szerv irányítaná az érkezőket a legrövidebb úton saját hazájuk felé, ahol a határon már nemzeti fogadó bizottságai várják őket. A közös szerv értesítené az egyes nemzeti államok hadügyi kormányzatait a szállítmányok érkezéséről, a letöltött egészségügyi vesztgezárról stb.” OL K. 73 67. tétel 1510/pol. — 1919.

18 A Hüm. és a Vöröskereszt Egylet elképzelései a hadifoglyok hazaszállításával kapcsolatban. OL K. 73 49. tétel 5155/13—1920.

19 OL K. 73 49. tétel 001820/II—a. pol. o.

hetett meg, e feljegyzés mégis ékes bizonyítéka annak, mennyire valótlan az ellenforradalmi propagandának az az állítása, hogy a forradalmak alatt az illetékes vezető körök a hadifogolykérdést még csak nem is akarták megoldani.

Miközben a Magyar Tanácsköztársaság ellen már folyt a királyi Románia és a burzsoá Csehszlovákia támadása, Bécsben kísérletet tettek arra, hogy a volt Monarchia területén alakult államok képviselőiből egy közös hadifogoly-irányító szervet („Kriegsgefangenen Komitee”) hozzanak létre. A tervek szerint a „Kriegsgefangenen Komitee” elvi döntéseket hozott volna a hadifogoly-hazaszállítással kapcsolatos ügyekben, amelyek végrehajtója a volt közös Hadügyminisztérium újjászervezett 10. osztálya lett volna. Az 1919. május 15-én megtartott értekezleten a Magyar Tanácsköztársaságot Jungerth Mihály, a Külügyi Népbiztosság hadifogoly osztályának vezetője képviselte, teljhatalmú megbízottként. A tanácskozás nem vezetett eredményre, mivel csak Ausztria és Magyarország részéről vettek részt teljes jogkörrel felruházott meghatalmazottak, Lengyelország, Olaszország és Jugoszlávia egyáltalán nem, a többiek pedig csak megfigyelőkkel képviseltették magukat.

Bécsi útvjáról készült jelentésében — miként az értekezleten is — Jungerth Mihály rámutatott a létrehozandó közös szervezet nehézségére és munka-képtelen voltára. Szerinte az egyes nemzeti államok érdekeltsége a hadifogolyügyben annyira eltérő, hogy köztük a szerves együttműködést biztosítani nem lehet. Erre példaként hozta fel, hogy a többi ország csak az Oroszországban levő hadifoglyok hazahozatalában hajlandó együttműködni Magyarországgal, ahol a Tanácsköztársaság segítségükre lehet, de az antant fogságából való hazatelepítést — ahol a Magyar Tanácsköztársaság támogatásra szorul — önállóan akarják végezni.

Ennek alapján Jungerth azt javasolta, hogy ne hozzanak létre közös szervet, hanem az egyes országok hadifogolyügyeinek irányítása maradjon meg a nemzeti kormányok kezében és szükség esetén ezek vegyék fel egymással a kapcsolatot.²⁰

Egy, már a Tanácsköztársaság leverése után, 1919 októberében kelt iratában a Hadügyminisztérium 55/a osztálya ugyancsak lehetetlennek tartotta az utódállamok együttműködését a hadifoglyok hazaszállításában. Ennek oka az volt, hogy Magyarországon kívül már csak Ausztriának voltak katonái az antant fogságában, a még Oroszországban levő polgáraik hazahozatalát pedig az egyes államok önállóan akarták intézni. Ausztriával pedig — amely hadifoglyai tekintetében kb. ugyanolyan helyzetben volt mint Magyarország — a Hadügyminisztérium véleménye szerint: „máma egy becsületes, közös akció nem indítható, tekintettel arra, hogy az osztrákok minden akciója arra irányul, hogy hadifoglyaikat a mieinktől elszeparálják, és tekintettel a megkötött békéjükre azokat a mieink előtt hozzák haza”.²¹

Ezzel a volt Monarchia utódállamai által létrehozandó közös hadifogolyügyi bizottság kérdése végleg megfeneklett, s maradtak továbbra is a hadifoglyok szállításának, élelmezésének kérdésében az egyes államok közt létrejött kétoldalú kapcsolatok.

A Tanácsköztársaság leverése után Budapest román megszállásával, miként az ország katonai vezetése, az addig a Hadügyminisztérium irányítása alatt álló hadifogolyügy is két részre szakadt. A Hadügyminisztérium 239 077/55b. sz. rendeletének értelmében a hazatérő hadifoglyok ügyeinek egy részét — első sorban a hazatérők közt folytatott propagandát — átvette a Fővezérség. E ket-

²⁰ Jungerth Mihály jelentése 1919. május 3—18-i bécsi tárgyalásairól. OL K. 73 49. tétel 50257/13—1919.
²¹ A Hüm. 238607/55—a.—1919. számú átírata a Küm.-nek 1919. október 17. OL K. 73 40. tétel 51090/1919.

tósség csak a román csapatok Budapestről történő kivonulása és a Fővezérségnek a fővárosba való áttelepülése után szűnt meg, amikor is „az összes hadifogolyügyeket ismét átvette a Hadügyminisztérium 55. osztálya”.²²

1919 szeptemberében Olaszország hozzájárult ahhoz, hogy az olasz fogságba esett magyarok még a békeszerződés megkötése előtt, 1919 őszén hazatérjenek. A hadifoglyok tömeges, szervezett hazaszállításának megindulásával — a Minisztertanács 1919. október 12-i határozata értelmében — az az év januárjában a hadifoglyok hazatérésének előkészítésére megalakított miniszterközi bizottság átalakult a hadifoglyok ügyeit intéző miniszteri bizottsággá. Tagjai a Hadügy-, a Külügy-, a Belügy-, a Pénzügy-, a Kereskedelmi és a Propagandaminisztérium, valamint a korábbi bizottságban bent levő társadalmi szervezetek képviselői voltak. A Minisztertanács határozata értelmében a miniszterközi bizottság feladata lett: kezdeményezni, megtárgyalni és végrehajtani minden olyan fontosabb kérdést, amely a hadifoglyok hazaszállítására, fogadására, ellátására, leszerelésére, valamint általában erkölcsi és anyagi támogatására vonatkozik.²³ A bizottság első ülését 1919. október 21-én tartotta.²⁴

A hazaszállítás megindulásával, 1919 szeptember végén átszervezték a Hadügyminisztérium hadifogoly csoportját, amely a Leszerelési főcsoport alárendeltségébe került, s ott a XVII. (hdf) csoportfőnökség megjelölést kapta. Vezetője Kirchner Sándor alezredes lett. A XVII. (hdf) csoportfőnökség 3 osztály munkáját irányította. Az 54. osztály, amely a Magyarországon volt, vagy ott levő idegen hadifoglyokkal kapcsolatos ügyeket intézte, továbbra is változatlanul látta el a feladatát. Az 55. osztályból azonban két önálló osztály alakult 55/a és 55/b jelzéssel. Az előbbi a még külföldön levő magyar hadifoglyok segélyezésének, hazaszállításának kérdéseivel, az ország határain kívül levő hadifogly fogadó bizottságok irányításával, és a hadifoglykérdésnek a béketárgyaláson történő bemutatása előmunkálataival foglalkozott, az utóbbi feladata pedig a hazatérők országhatáron belüli fogadásának, leszerelésének irányítása és a leszerelő táborok feletti felügyelet gyakorlása volt.²⁵

A volt Monarchia utódállamaival közös hadifogoly-irányító szerv felállítására tett kísérlet kudarcával, a hadifogolyügyek intézésére létrehozott miniszteri bizottság megalakításával, az egyes minisztériumok hadifogoly osztályai feladatának meghatározásával tulajdonképpen befejeződött a hazaszállítást irányító szervek 1918 novembere óta tartó szervezése.

A későbbiek során is történtek ugyan a Hadügyminisztérium átszervezéséből adódó változások, ezek azonban az 1919 október végén kialakult szervezet működését nem módosították jelentősen.

Ilyen volt például az, amikor 1920 januárjában Hadügyminisztérium 54. osztályát megszüntették, a XVII. (hdf) csoportfőnökséget pedig maradék két osztályával a minisztériumon belül működő Hadügyi Felszámolást Előkészítő Hivatal²⁶ alárendeltségébe helyezték. Az osztályok elvesztették addig használt számukat, és ügykörük megtartása mellett a „hdf A” és „hdf B” elnevezést kapták.²⁷

Ez az alárendeltségi viszony azonban, úgy látszik, túl nehézkesnek bizonyult,

22 HL Hdf. gy. Budapesti Hadifogoly Eligazító és Továbbirányító Iroda (a továbbiakban — Bp. Hdf. Elig.) 519/1920. HL Hdf. gy. 1213 és 1294/1919. — Királyhida.

23 OL K. 73 40. tétel 51060/1919. és 51161/1919. Kirchner: i. m. 35—36. o.

24 *Hadifogoly-Újság*, 1919. november 15. 1. évf. 4. sz. 6. o.

25 Uo. 1919. október 1. 1. évf. 1. sz. 7. o. (Hírek)

26 A Hadügyi Felszámolást Előkészítő Hivatal, amelyet 1920. január 1-vel hoztak létre, miként a neve is mutatja, a m. kir. Honvédség tulajdonában levő és a háború után feleslegessé váló katonai anyag összegyűjtésével, értékesítésével, illetve a Honvédséggel szembeni és általa támasztott követelések rendezésével foglalkozott. Úgy látszik, a hadifoglyok hazaszállítását is a tartozások egy fajtájának fogták fel, amit ki kell egyenlíteni, ezért került a hadifogoly ügy a HFEH hatáskörébe. HL HM 25683/Elns. — 1921.

27 HL Hdf. gy. MHMM A—102/1920.; *Hadifogoly-Újság*, 1920. január 15. 2. évf. 2. sz.

mert 1920. június elsején — 62 431/Eln. A — 1920 sz. rendeletével — a honvédelmi miniszter a Hadügyi Felszámolást Előkészítő Hivatalba beosztott hadifogoly csoportot kivette annak alárendeltségéből és — hadifogoly osztállyá alakítva — a saját közvetlen alárendeltségébe helyezte. Az új osztály, amely „a”, „b” és „c” alosztályokra tagolódott, a 36. sorszámot kapta.²⁸ Az „a” és „b” jelzésű osztályok — mint ez a megmaradt iratokból megállapítható — a „hagyományoknak megfelelően” a magyar hadifogolyoknak az ország határára kívüli, illetve belüli ügyeivel foglalkoztak. A 36/c osztály pedig — nagy valószínűséggel — az idegen hadifogolyokkal és a fogságban elhaltakkal kapcsolatos ügyeket intézte. Nem sokkal a 36. osztály megalakulása után a Honvédelmi Minisztérium átvette a Vöröskereszt Egylet Tudósító Irodáját és Hadifoglyokat Gyámolóító Hivatalát, amelyek addig a saját eltűnt, elesett vagy elhalt, illetve fogságba került katonák nyilvántartását végezték. Az ezzel kapcsolatos további teendők ellátására 1920 júliusában felállították a 36. osztály negyedik — 36/d jelzésű — alosztályát.²⁹

A tömeges hazaszállításokkal járó megnövekedett kiadásokat a honvédelmi tárca már nem tudta a saját, lefaragott költségvetéséből fedezni. Például az 1920/21. évi költségvetési tervben a hadifogoly célokra előirányzott 1 350 000 koronából a Pénzügyminisztérium 1 milliót törölt, a megmaradt 350 000 koronányi — mintegy 1750 dollárnyi — összeg teljesen elégtelen volt.³⁰ Elégtelennek bizonyult erre a célra a különböző társadalmi akciók és adakozások során az ún. Hadifogoly Hazaszállítási Alapban összegyűlt kb. 20 millió korona is.³¹ A 36. osztály véleménye szerint a hadifogoly-hazatelepítés pénzügyi kérdéseinek „lekiismeretes és radikális” megoldására csak egy mód volt, ha — az osztály számításai szerint — szükséges 260 millió koronát hitel formájában „törvényhatóságilag” rendelkezésre bocsátják.³² A 260 millió korona előlegezésére vonatkozó kérést nagy hordereje miatt a hadifoglyok ügyeit intéző miniszteri bizottság a Minisztertanács elé utalta, amely 1920. november 10-i ülésén megszavazta a 260 millió koronás rendkívüli hitelt.³³

28 A 62431/Eln. A.—1920. sz. rendelet nem maradt fenn, ezért az előző átszervezést alig 5 hónappal követő szerkesztési változás pontos okát nem tudjuk. Valószínűnek látszik az a feltevés, hogy erre azért volt szükség, mert a hadifogoly csoport munkáját — melynek során állandó kapcsolatban állt más minisztériumokkal sőt határon túli fogadó bizottságai révén a külfölddel is — akadályozta a HFEH-nak való alárendeltség. A 62431/Eln. A.—1920. sz. rendeletet kivonatolatosan közli Bk. 234/36. b. számú körrendelet megtalálható: HL Hdf. gy. Bp. Hdf. Elig. 1072/1920. és Szentgotthárd 312/1920.

29 Rendeleti Közlöny (a továbbiakban — Rk.) 35/1920. HM 136/el. 36/c. — 1920.

30 A fenti adatokat Kirchner Sándor a hadifoglyok ügyeinek intézésére létrehozott miniszteri bizottság 1920. szeptember 14-i közgyűlésén mondta el. HL Hdf. gy. MHMM A—572/1920.

31 Ezen társadalmi megmozdulások közül a legjelentősebb a MOVE által szervezett MHMM tevékenysége volt. Az 1920 és 1921 februárja között fennálló szervezet feladata egy, a hadifoglyok hazahozatala céljaira — előbb csak a budapesti katonai körlet, majd az egész ország területére kiterjedő — gyűjtés megszervezése és lebonyolítása volt. Az akció eredményeként 13 719 394 korona 65 fillér gyűlt össze (HL Hdf. gy. MHMM a, 59/1921.). Egyéb társadalmi szervek, mint például a Vöröskereszt Egylet, további 1,5 millió koronával járultak hozzá a hadifoglyok hazaszállításához. Négy millió koronát hozott a Hazaszállítási Alap javára az ún. „Hadifogly segélyező postabélyeg akció”. Ennek lényege az volt, hogy 40 és 60 filléres, valamint 1 koronás névértékű, a hadifogly sorsát ábrázoló bélyegeken 1, 2 és 6 koronás felülbélyegzést alkalmaztak, a névérték és a tényleges ár közti különbséget az Alap javára fizették be. Kirchner: I. m. 73—75. o.

32 A kért 260 millió elölég szükségességét a hadifoglyok ügyeinek intézésére létrehozott miniszteri bizottság 1920. szeptember 14-i ülésén Kirchner ezredes a HM 36. osztályának vezetője a következőkkel indokolta:

A Konstantinápolyon át, a Fekete-tengeren keresztül még hazahozandó kb. 2 ezer hadifoglyért fejenként 172 aranyfrank-(5160×2000) 10 320 000.— korona.

A Szovjet-Oroszországból való hazaszállításra az eddig kifizetett és a még hazaszállításra váró 20 ezer főért kifizendő összeg kb. 10 millió német márka-(4×10 millió) 40 000 000.— korona.

A Svájci Szövetségi Vasutak követelése a franciaországi hadifoglyok már lebonyolított hazaszállításáért: (4 866 400.— K.) 4 866 400.— korona.

Ide sorolandó még a lengyel, ukrán, osztrák, olasz államok részéről még csak ezután beérkezendő és egyenlőre még csak megközelítőleg sem felbecsülhető szállítási költségek követelése, ami teljesen megközelítőleg: 200 000 000.— korona.

Ezen kívül a Románian keresztül meginduló hazaszállítás költségeire: 5 000 000.— korona. Összesen: 260 000 000.— korona.

A Szibériából hazaszállítandó mintegy 12 ezer ember fejenként 150 dolláros hazaszállítási költségeit, amely 1 800 000.— dollár, azaz kb. 360 000 000.— koronát tesz ki, külföldi kölcsönök és hitelek alapján kívánták megoldani. HL Hdf. gy. MHMM A—572/1920.

33 OL K. 73 42. tétel 60606/13—1922. a. sz. és 96224/13—1922. ikt. sz.

Valószínűleg a megszavazott és a Honvédelmi Minisztérium kezelésébe átutalt 260 milliós előleg volt az egyik oka a 36. osztály 1921 tavaszán történt átszervezésének. Az osztályt, amely továbbra is megmaradt a honvédelmi miniszter közvetlen alárendeltségében a korábbi 4 helyett 3 alosztályra tagolták.

A 36/a, a 36/b, és a 36/c alosztályok összevonásával megalakították a 36/hdf jelzésű „hadifogoly alosztályt”. Itt összpontosultak a hadifoglyok hazaszállításával kapcsolatos közvetlen munkálatok. Itt dolgozták fel a kül- és belföldi hadifogoly fogadó bizottságok, valamint a leszerelő táborok ügyeit, és minden olyan kérdést, amely a hadifoglyok átvételével, fogadásával, leszerelésével és szállításával volt kapcsolatban. Ugyancsak a hadifogoly alosztály intézte az ország területén tartózkodó volt ellenséges hadifoglyok elvi és tárgyi ügyeit. Ugyanezen az osztályon szerkesztették a Hadifogoly-újságot és innen tájékoztatták a napi sajtót is.

Létrehozták, és „36/pü”-vel jelölték a pénzügyi alosztályt. Ennek legfőbb feladata a hadifoglyok segélyezésére és hazaszállítására vonatkozó pénzügyi vonatkozású tárgyalások vezetése volt. Ide tartozott a hazatértek illetményeinek kifizetése, valamint a hadifoglyok érdekében indított gyűjtések lebonyolítása is. A MOVE Hadifogoly Mentő Mozgalom megszűnése után annak még folyó ügyeit és elszámolásait szintén a pénzügyi osztály vette át,³⁴ mint ahogy itt nyertek feldolgozást a hadifogly-segélyezési bélyegekkel kapcsolatos ügyek is. Ugyanitt történt az elhunyt hadifogly hagyatékának rendezése, leltározása, a Magyarországon fogságban volt ellenséges foglyok tulajdonát képező készpénzek kezelése és kiutalása. Vagyis a 36/pü alosztály volt az illetékes minden a hadifoglyokkal kapcsolatos pénzügyi kérdésben.

A volt 36/d alosztály ügykörét az újonnan felállított nyilvántartó — 36/ny — alosztály vette át. Itt kezelték a harctéren elesett, eltűnt vagy fogságba esett magyarokról, valamint a volt ellenséges államok Magyarországon hadifoglyként regisztrált katonáiról készült, több millió darabból álló kartoték-rendszer. Ugyancsak itt történt a Magyarországon eltemetett saját és idegen katonák sírhelyeinek nyilvántartása. Ezek alapján a 36/ny alosztály feladata volt az eltűnt vagy fogságba esett családtagjaik után érdeklődő hozzátartozók felvilágosítása, és szükség esetén a halottá nyilvánításhoz szükséges adatok kiadása.³⁵

Ilyen felállításban működtek tovább a magyar hadifogly-hazaszállítás központi szervei 1922 decemberéig, amikor is „az állami költségen való hazaszállítást” befejezettnek nyilvánították. Feloszlott a hadifoglyok ügyeit intéző miniszteri bizottság, 1923 elején felszámolt a külügyminisztériumbeli hadifogly osztály, és 1923. július 1-vel megszűnt a Honvédelmi Minisztérium 36. osztálya.³⁶

A Minisztertanács 1923. július 30-án kelt rendelete értelmében azok a hadifoglyok, akik addig nem tértek haza, többé nem hadifoglyoknak, hanem külföldön élő magyar állampolgárnak voltak tekintendők, akik az ingyenes hazaszállítás kedvezményében nem részesülhetnek. Ügyeiket a Külügyminisztérium 7. osztályának hatáskörébe utalták.³⁷

A Honvédelmi Minisztérium megszüntetett 36. osztálya hadifogly alosztályának irattárát, vagy annak egy részét a Belügyminisztérium Központi Nyomozó

³⁴ A MOVE Magyar Hadifogly Mentő Mozgalma a HM 1327/eln. 36. b. — 1921. sz. rendelete értelmében 1921. február 21-én beolvadt a HM 36. osztályába. HL. Hdf. gy. MHMM a, 57—58/1921.

³⁵ *Hadifogly-Újság*, 1921. április 16. III. évf. 8. sz. 11. o.

³⁶ HL HM 2895/Eln. I. — 1933.

³⁷ A HM az 1923. július 23-án kelt és a Minisztertanács elé terjesztett 7129/eln. 36. — 1923. számon kért engedélyt a hadifoglykérdés pénzügyi liquidációjára és egyben javasolta, hogy a még haza nem tértek ügyeit utalják a Kfm. hatáskörébe. OL K. 73 42. tétel szn., HL HM 2895/Eln. I. — 1933.

Hivatala vette át,³⁸ a 36/ny alosztály anyagát pedig a Belügyminisztérium III. osztályának a háborús veszteségeket és hadisírokat nyilvántartó csoportja kapta meg.³⁹

*A magyar hadifoglyok hazaszállítása az antant-
államok fogságából
1919 február—1920 május*

A magyar kormány 1919. január 19-én azzal a kéréssel fordult az olasz királyi kormányhoz, hogy a magyar hadifoglyok hazaszállítását még a béke megkötése előtt engedélyezze.⁴⁰ Ennek ellenére az antant fogságába esett hadifoglyok tömeges szabadon bocsátása nem indult meg. Csupán egy-két, rokkantakat és betegeket szállító kórházvonat érkezett hetente az olaszországi hadifoglytáborokból Svájcra keresztül a feldkirchi osztrák határállomásra. A rokkantvonalokon érkező magyarok fogadására a magyar Hadügyminisztérium Martins Vilmos századost és Schrotter Adolf tiszthelyettesét rendelte ki Feldkirchbe. A két fős bizottság 1919 március elején érkezett a svájci határra. Feladata a hazatérők mellett levő magyarok kiválogatása, összegyűjtése és ételmezésének biztosítása mellett az otthon történt eseményekről való felvilágosítása, valamint Bécs felé történő továbbítása volt. A feldkirchi bizottságot az Olaszországból érkező rokkantszállítmányok útvonalának megváltozása miatt 1919 áprilisában Innsbruckba helyezték.⁴¹

Az olasz határ felől és más irányokból kisebb-nagyobb csoportokban az osztrák főváros felé tartó volt magyar hadifoglyok fogadására és továbbirányítására a bécsi pályaudvarokon is állítottak fel magyar kirendeltségeket.

Az ausztriai magyar hadifogly fogadó bizottságok a bécsi magyar katonai meghatalmazott alárendeltségébe kerültek, aki katonai, személyi és fegyelmi tekintetben valamennyi Ausztriában tartózkodó magyar katonai személy előljárója volt. A katonai meghatalmazott hadifoglyügyekkel kapcsolatos jogkörét ún. hadifoglyügyi összekötő tisztjén keresztül gyakorolta.

A hadifoglyügyi összekötő tisztet a magyar Hadügyminisztérium 55/a osztálya 1919. február 10-én rendelte ki Bécsbe. Feladata a Hadügyminisztérium hazatérést irányító csoportja, valamint a hadifogly ügyekben illetékes osztrák hatóságok és az utódállamok bécsi kirendeltségei, továbbá az ausztriai magyar fogadó bizottságok közti összekötő szolgálat létesítése volt. A hadifoglyügyi összekötő tiszt és csoportja a hazatérést érintő ügyekben a magyar Hadügyminisztérium mindenkori hadifogly kérdésekkel foglalkozó osztályának volt alárendelve, míg személyi és egyéb katonai ügyekben a bécsi magyar katonai meghatalmazott alá tartozott. A bécsi hadifoglyügyi összekötő tiszt feladatát 1919 februárja és augusztusa közt Pawlas István, majd leváltása után Bászél Aurél alezredes látta el.⁴²

1919 nyár elején megelégnék az olaszországi hadifoglyok hazaszállítása. Ennek oka „nem hivatalos forrásokból vett értesülések szerint”, hogy az „olaszok szívesen használják fel ürügyül a rokkant-szállítmányokat, hogy minél

38 HL HM 50413/Kat. pol. — 1924. A 36. osztály irattárának a Központi Nyomozó Hivatal részére történő átadását az indokolta, hogy az iratok közt — és az ezek alapján készült nyilvántartásban — nagy mennyiségben voltak található olyan baloldali hadifoglyokra vonatkozó adatok, akik Szovjet-Oroszországban a Vörös Hadseregben szolgáltak vagy más módon exponáltak magukat a forradalmi eszmék mellett. A Központi Nyomozó Hivatal 1924. június 30-ával történt megszüntetése után a 36. osztály irattárának további sorsáról sajnos nem tudunk. HL HM 50114/Eln. C. — 1924.

39 *Kirchner*: i. m. 33—35. o.

40 HL Polg. dem. Hüm. 33544/eln. kp. — 1918.

41 OL K. 73 40. tétel 404/1919.; HL Polg. dem. Hüm. 3569/55—1919.; Hdf. gy. Feldkirch levelezőkönyv 32/1919.; Innsbruck szn/1919.

42 HL Polg. dem. Hüm. 2232/eln. 55. a. — 1919.; OL K. 73 1. tárgyössze. Göcze Tibor jelentése Bécsből, 1919. február 7. Visszatérő hadifoglyok fogadása külföldön: *Hadifogly-Újság* I. évf. 3. sz.

több hadifogolytól szabaduljanak, mert azok élelmezése nehézségekkel jár”.⁴³ Nyilván ez az ok is sürgette az olasz kormányt, hogy a hadifogolykérdés rendezését mielőbb hivatalos útra terelje.

Pawlas alezredes egy 1919 júniusában kelt jelentése szerint Ausztria tárgyalásai az antanttal St.-Germain-ben annyira előrehaladtak, hogy a hadifoglyok hazatérésének kérdése is hamarosan megbeszélésre kerül.⁴⁴ S valóban, augusztusban az olaszok egy újabb útvonalon, a Tagliamento völgyén keresztül is megkezdtek az osztrák—magyar hadifoglyok nagyobb arányú hazaszállítását. Az osztrák hatóságok az ezen az úton érkezők fogadására átvevő és élelmező állomást állítottak fel Villachban.

Magyar részről Szekulits Milán századost rendelték ki Villachba, hogy a magyar hazatérőket átvegye és továbbszállításukról gondoskodjék. A magyar megbízott 1919. augusztus 12-én érkezett meg állomáshelyére és másnap már megkezdte a szolgálatot. Augusztus 14-én részletes jelentésben számolt be tapasztalatairól Pawlas alezredesnek, aki, mint a Hadügyminisztérium hadifogolyügyi összekötőtisztje, szolgálai előljárója volt. Szekulits százados szerint Villachban „...a hazatérők fogadása annak dacára, hogy az állomás csak néhány nap óta áll fenn, megfelelő. Minden esetre a jóakarát úgy a parancsnokság, mint annak közegei részéről a legnagyobb mértékben megvan. Az élelmezés megfelelő, a továbbítás gyorsan történik. A hazatérőket megérkezésük után nemzetiségek, illetve a német—osztrákokat tartományok szerint szétválogatják, ezután néhány hölgy cigarettát oszt ki. Ezután a tábörba vonul a szállítmány. Itt fekvőhelyet és ellátást kapnak, pénzt váltanak stb. Pontos névsor kiállítását után tovább szállítják a hazatérőket”.⁴⁵

Politikai szempontból is elégedett volt a hazatérő hadifoglyokkal, mivel „bolsevista illetve kommunista elemet” az első szállítmányban nem talált. Annál inkább elégedetlen volt avval, hogy a beérkezők között az osztrák szocialisták és kommunisták erős propagandát fejtettek ki, s bár a tábörparancsnokság ellenzte a dolgot, semmit sem tett ellene. Szekulits százados élesen bírálta az osztrák polgári pártokat, hogy a hazatérőket már az átvevő állomáson érő egyoldalú propagandát meg sem próbálják ellensúlyozni. Mivel véleménye szerint „a hazatérő és eddig meglehetősen immunis magyar katonákra” otthon ugyanez a fogadtatás vár, javasolta az otthoni tábörök szigorú elzárását — amit ragály- illetve tetűveszély címén feltűnés nélkül lehetne keresztülvinni —, másrészt a polgári és parasztpártok ügyes szónokai által megindítandó erélyes és a hazatérőket felvilágosító propaganda megindítását. Az ellenpropagandát Szekulits százados megítélése szerint legeredményesebb lett volna már Ausztriában, sőt Olaszországban elkezdni.

Jelentése utolsó harmadában az elcsatolt területekre visszatérőkkel való foglalkozás szükségességéről fejtette ki nézeteit, mert „most nyílik utoljára alkalom arra, hogy idegen uralom alá visszatérő katonák lelkébe öntsük azon hitet, hogy az ezeréves országot csak átmenetileg tudták megfosztani legszebb részeitől, és hogy ez az elszakadás csak múltó, mert a haza — ha esetleg csak évek múlva is — vissza fogja szerezni elrabolt részeit.” E tudat meggyökeresítése azért volt szükséges Szekulits szerint, hogy megóvja az elszakadt magyarokat a „denacionalizálástól”.⁴⁶

Egy három nappal későbbi, 1919. augusztus 17-én elküldött jelentésében a százados szintén a hazatérők szigorú ellenőrzésére hívta fel felettesei figyelmét, annak kapcsán, hogy a villachi tábörba érve a legénység megtámadott és fél-

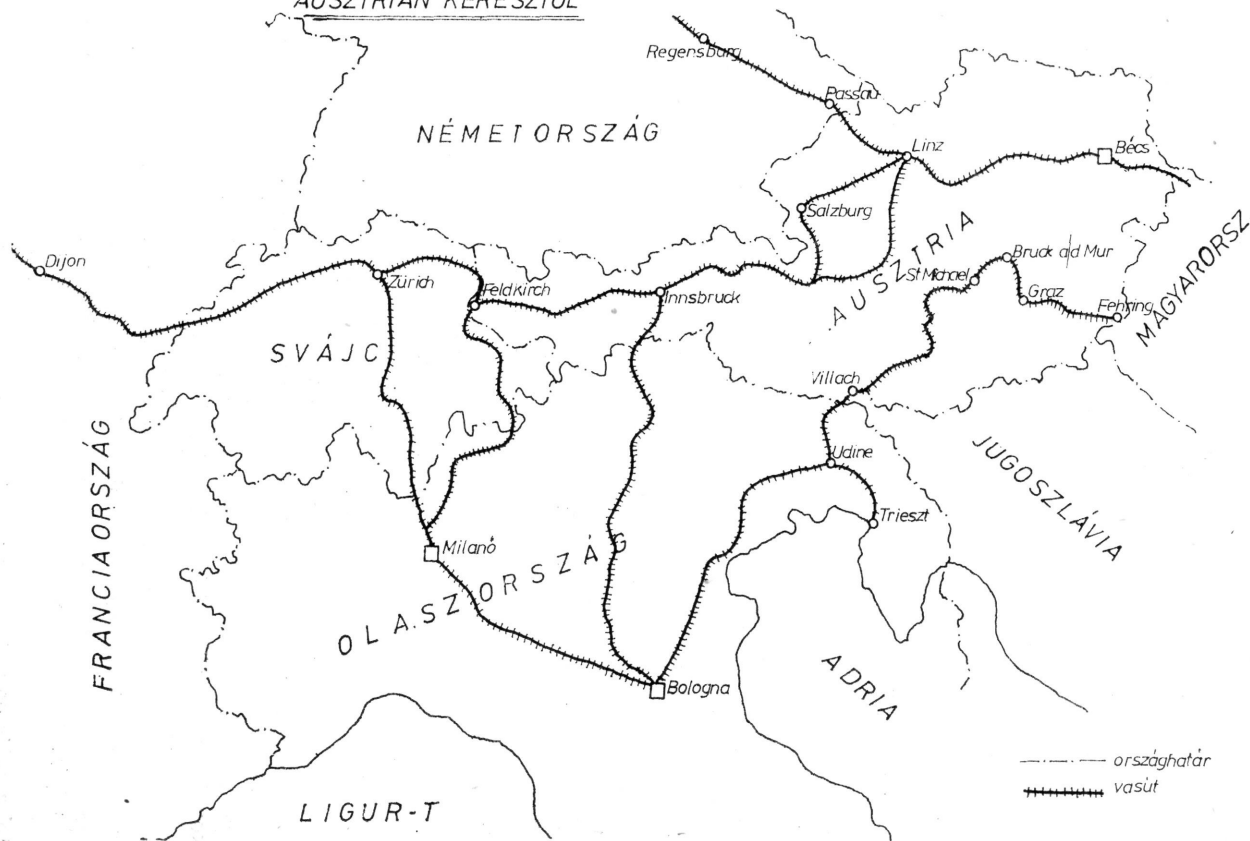
43 HL Hdf. gy. bécsi átvonuló osztag 43/1919.

44 OL K. 73 40. tétel 50416/1919.

45 HL Hdf. gy. Villach, levelezőkönyv 1/1919.

46 Uo.

HAZATÉRÉS ÚTVONALA AZ ANTANT-ÁLLAMOK FOGSÁGÁBÓL
AUSZTRIÁN KERESZTÜL

holtra vert olyan altiszteket, akik véleményük szerint rosszul bántak velük. Legnagyobb felháborodására a Volkswehrnek a tábor őrzésére kirendelt katonái nem hogy megakadályozták volna az önbíráskodást, de még biztatták is a hazatérőket, így azok „már itt kapják a rendtelenség, törvénytelenység első benyomását, azt tapasztalják, hogy nincs senki, aki rendre utasítaná őket”.

Azért, hogy az ehhez hasonló esetek a magyarországi leszerelő táborokban megelőzhetőek legyenek, a következő három pontból álló javaslatot terjesztette fel a hadifoglyok otthoni fogadtatásának rendszabályozására:

- „1. Erős ellenőrzés a kiszállásnál. Senki sem szállhat le, mielőtt 2 csendőr fel nem szállt a kocsira.
2. Fegyelmezett készenlét, járőrök a táborban, akik szükség esetén erélyesen közbelépnek.
3. A bűnös altisztek rögtöni lefogása és rövid, szóbeli eljárás után súlyos elítélése. Ha a legénység megtudja, hogy az állam veszi át a megtorlást, inkább lesz hajlandó lemondani arról, hogy maga szerezzen magának elégtételt.”⁴⁷

A fegyelem fenntartása valóban szükséges volt, de a Szekulits százados javaslatában foglalt intézkedések már igencsak távol estek a hadifoglyok fogadásáról 1919. február 25-én kiadott miniszteri utasítástól, amely kimondta, hogy „... a (leszerelő) táborokban semmiféle olyan szervezetet létesíteni nem szabad, amely ... egyes személyek politikai hitvallását volna hivatva kutatni. Csendőr kirendeltségeket a tábor területén belül elhelyezni nem szabad.”⁴⁸

Bár 1919 augusztusában Villachban már működött magyar kirendeltség és fogadta a hazatérő hadifoglyokat, az érkezők közt nem voltak nagy számban magyarok. Ennek oka az volt, hogy a magyar hadifoglyok hazaszállítására vonatkozóan még folytak a tárgyalások a bécsi olasz fegyverszüneti bizottság, a német—osztrák hatóságok és a magyar képviselők közt. Nem született még döntés arról, hogy a visszatérő magyarokat ki élmezze Villachban és hogyan, merre szállítsák tovább őket. Egyes vélemények szerint olasz irányítás alatt álló élmező állomást kellett volna felállítani Villachban, ahová Olaszország szállítaná az élelmet, és természetesen a beosztott magyar személyzet is olasz parancsnokság alá lenne rendelve. Magyarország pedig lírában fizetné az olasz személyzet napidíját és adna térítést a kiosztott élelmiszerekért. Ez ellen Szekulits százados élesen tiltakozott, mondván, hogy a magyar állam számára a jelenlegi helyzetben, amikor úgylis szűkében van az idegen valutáknak, nagyon is költséges volna lírával fizetni a hadifoglyok élmezéséért, másrészt szerinte a magyar személyzetre rossz hatással volna, ha alárendelnék őket az olaszoknak, amikor az osztrákok többé-kevésbé önállóan működnek, harmadszor az olaszok jelenléte már Innsbruckban is visszatetszést keltett a hazatérők körében. „Főlényes viselkedésük az alárendelt saját (magyar) közegekkel, durva viselkedésük a visszatérőkkel szemben lealázó és rendbontó” — írta Szekulits százados a magyar Hadügyminisztériumnak és a bécsi hadifogolyügyi meghatalmazott-nak. Ő inkább azon a véleményen volt, hogy hozzanak Magyarországról élelmiszert, és rendezzenek be Villachban egy önálló élmező állomást. A szükséges felszerelés egy részét az osztrákok kölcsönöznék, a többi berendezés beszerzésére, megfelelő étkezőhelyiség és raktárak felállítására pedig 100 000 korona előleget kért. A harmadik nézet szerint továbbra is az osztrák élmezési állomás látná el Villachban a magyar hadifoglyokat, s ennek fejében a magyar

47 Uo. 4/1919.

48 Hüm. 3000/eln. 55. 15. sz.; RK. 1919. március 1.

állam élelmiszerral dotálná Ausztriát. Ebben az esetben csak az élelmezés ellenőrzése lenne a magyar személyzet feladata.⁴⁹

Ugyancsak vita bontakozott ki a magyar hazatérők továbbszállításának módja felől. Az osztrák vasúti hatóságok azt követelték, hogy a magyar szerelvények menjenek fel egészen Villachig, mivel saját vasúti anyaguk az osztrák hadifoglyok egyidejű szállítása miatt túlságosan igénybe volt véve. Ezenkívül szerelvényenként 45 t szemet kívántak. Magyar részről az osztrák fűtőanyag-igényeket elismerték, de az ország vasúti parkjának tragikus helyzetére hivatkozva azt szerették volna, ha a hazatérőket a magyar határig osztrák, vagy olasz vonatok szállítják.⁵⁰

A tervzet szerint a Villachba érkező hadifoglyokat, ellentétben azokkal, akik Innsbruck irányában lépték át az osztrák határt, nem Bécsbe, hanem a Villach—St. Michael—Bruck an der Mur—Graz—Fehring—Szentgotthárd útvonalon szállítják majd Magyarországra.⁵¹ A hazatérők útközben való élelmezését a Villachtól 24 órányi távolságra levő Bruck an der Murban felállítandó élelmező állomáson kívánták megoldani.

A magyar hadifoglyok Olaszországból történő hazaszállításáról szóló végleges egyezményt 1919. szeptember 27-én kötötték meg Bécsben. Ebben leszögezték, hogy Olaszország a magyar hadifoglyokat lehetőség szerint Villachba irányítja, míg az osztrák nemzetiségű hazatérőket a Brenneren át Innsbruckba. A Villachba érkező hadifoglyokat a magyar kirendeltség ott átveszi az olasz kísérektől, majd Ausztria szállítja őket tovább Bruch an der Muron és Fehringen át Magyarországra. A szállításhoz Magyarország 6 db 100 tengelyes szerelvényt, és minden szállítmányhoz 45 t szemet ad. Ezenkívül az osztrák kormány utólagos térítés ellenében előlegezte Magyarországnak az Ausztrián átvonulók élelmezését, amelyre 80 000 porciót utalványozott ki a magyar hadifoglyok számára a Szekulits-féle fogadó bizottságnak.⁵²

Még a tömeges visszatérés megindulása előtt, Szekulits százados munkájának segítésére, 1919. szeptember 5-én a Hadügyminisztérium bécsi meghatalmazottjától Wenninger Mátyás és Schaivon Ernő főhadnagyokat vezényelték Villachba.⁵³ Szeptember 17-én megérkezett Innsbruckból a szolgálattételre Villachba rendelt Martins Vilmos százados is.⁵⁴ Így szeptember utolsó harmadában már négy magyar tiszt várta a beosztott legénységgel együtt a tömeges szállítások megindulását.

Még folytak Bécsben a hazatérést előkészítő tárgyalások, amikor Szekulits százados a villachi állomásparancsnokságtól azt az értesülést kapta, hogy az olasz hadvezetés úgy döntött, megkezdni a magyar hadifoglyok rendszeres hazaszállítását. Az első nagyobb, 1300 magyarból álló szállítmány 1919. szeptember 25-én érkezett Villachba, amelyet 26-án egy 1400 fős transzport követett.⁵⁵

Szeptember végén Tauffer százados, aki a leváltott Pawlort alezredes helyett a hadifoglyügyeket vezette ideiglenesen Bécsben, arról tájékoztatta a villachi fogadóbizottságot, hogy a bécsi olasz misszióval és Ausztriával létrejött megállapodás szerint a magyar hadifoglyok rendszeres hazaszállítása október 6-tól kezdve egyelőre napi egy vonattal megindul. A szállítmányok napi két vonatra

49 HL Hdf. gy. Villach 23/1—14. — 1919.; OL K. 73 59. tétel, 50761/1919. és 50862/1919.

50 HL Hdf. gy. Villach 23/1—14. — 1919.; *Kirchner*: i. m. 136. o.; HL Tgy. 2081.

51 HL Hdf. gy. Villach 23/12. — 1919.

52 Az egyezmény megkötése után még számtalan megbeszélést kellett tartani, főleg azért, mert a MÁV nem szállította idejében a szerződésben előírt szénmennyiséget. Ezen kívül állandó zavarokat okozott, hogy az olasz hatóságok jóval több hadifoglyot adtak át Villachban, mint amennyit a rendelkezésre álló szerelvényekkel és szénrel el lehetett szállítani. OL K. 73 25. tétel 1. tárgyidosszié: Jungert Mihály jelentése az Ausztriával kötött hazaszállítási egyezményekről.

53 HL Hdf. gy. Villach 6/1919.

54 Uo. 23/1919.

55 Uo. 23/11. — 1919.

emelése felől a bécsi olasz misszió intézkedik majd, ha Magyarország képes lesz a szükséges szén- és szerelvénytöbblet kiállítására.

A tájékoztató közölte az érdekeltekkel, hogy a szállítmányok naponta 8 és 13 óra között érkeznek majd Villachba, és hogy a hadifoglyok átvételére, nemzetiség szerinti különválasztásra, az élelem kiosztására és a továbbindításra — a villachi állomás kis teljesítőképessége miatt — 3 óra áll a fogadóbizottság rendelkezésére. A hadifoglyok nemzetiség szerinti elkülönítése tulajdonképpen már Olaszországban megtörtént. Villachban csak az esetleg véletlenül a magyar szállítmányok közé keveredett idegen állampolgárok kiválasztása történt, szigorúan csak önként jelentkezés alapján. Az önként jelentkezőket továbbítás céljából átadták az illető állam képviselőjének.

A szállítmányok élelmezéséről, amely a szeptember 27-én kötött egyezmény alapján történt, a következőket közölte a villachi kirendeltség működési utasításának is tekinthető tájékoztató: „Az étkezés kiosztását Villachban és Bruck an der Murban az osztrák Verköstigungstationok (élelmező állomások) eszközlik. A magyar közegek mindkét állomáson az élelem kiosztását ellenőrzik, a kiszolgáltatót adagok számát ellenőrzve ellenében nyugtázzák és erről az elszámolás céljából pontos kimutatást vezessenek... Az élelmezés elszámolása Magyarország és Ausztria között a Hadügyminisztérium ezen meghatalmazottja útján közvetlenül fog történni. Az étkezés a beérkezés ideje szerint Villachban sűrű leves, húskonzerv főzeléssel és kenyér, Bruckban kávé, marmelad és kenyér, vagy fordítva. Villachba a szállítmányok átvétele alkalmával az utazás tartamára, a rend fenntartása végett szállítmányi szolgálat rendelendő. A szállítmányban levő rangidős tiszt, ha tiszt nincs, legidősebb altiszt vezetésével megbízható altisztekből vonatörtség szervezendő, kihágások esetén Ausztria kénytelen volna a hazatérők rendbetartására fegyveres őrseget kirendelni” — figyelmeztette a hadifogolyügyi referens a villachiakat. Ezért elrendelte, hogy „a kijelölt szállítmányvezető rendeljen ki az egész szállítmány élére egy ügyeletes tisztet és minden kocsiiban egy-egy ügyeletes altisztet. A szállítmányvezető a rend fenntartásáért személyesen felelős.”

Az utasítás végén külön nyomatékkal hívták fel a villachi fogadóbizottság figyelmét, hogy a „szocialista és kommunista agitátorokat a szállítmányoktól távol kell tartani, a hazatérőket pedig hazafias szellemben kell üdvözölni.”⁵⁶

Mint már Szekulits százados többször jelentette a bécsi hadifogolyügyi meghatalmazottnak és a minisztériumnak is, komoly gondot okozott neki, hogy a villachi átvevő állomás és tábor őrzésére kirendelt III. Volkswehr zászlóalj kommunista tagjai propagandát fejtenek ki a magyar hazatérők közt, sőt azt is bejelentették, hogy gondoskodnak magyar szónokról is. Mivel az osztrák hatóságok „nem voltak képesek védelmet nyújtani”, Szekulits százados úgy döntött, hogy saját eszközeivel fog védekezni a következő módon „... a szónokolni készülő, vagy röplapok osztogatásával foglalkozó egyéneket diszkreditálni fogom a hallgatóságuk előtt: iparkodni fogok őket nevetségessé tenni... Tisztjeimet és altisztjeimet utasítottam, hogy vegyüljenek a legénység közé, hogy kellő időben kéznél legyenek, és kellőképpen irányíthatassák a legénységet. Amíg a legénység itt tartózkodik Villachban, addig nehezen közelíthető meg az agitátorok által, mert tisztjeimmel állandóan köztük vagyunk éjjel és nappal.” De a Villachtól Szentgotthárdig tartó kb. 2 napos úton továbbra is „fennállt a káros agitáció” veszélye, ezért Szekulits százados azt javasolta előljáróinak, hogy a szállítmányparancsnokok támogatására „jó volna néhány detektívet kirendelni, akik a vonatokat kísérik”. A detektívek feladata lett volna

az esetleges agitátorok tevékenységének és a hazatérők hangulatának megfigyelése mellett azoknak a kommunistáknak leleplezése, akik visszatérő hadifogolynak álcázva igyekeznek Magyarországra jutni, hogy ott földalatti szervezeteket hozzanak létre.

A tömeges hazatérés megindulásával a detektíveken kívül Szekulits százados ismételtén sürgette az augusztus 14-i jelentésében már kért polgári és parasztpárti szónokok kiküldését Villachba, akik arra lettek volna hivatva, hogy hadifoglyok közt vezessék az ellenagitációt, mivel... „mint hivatalos személyiség — idegen országban — én (Szekulits Milán — B. A.) persze nem beszélhetek olyan hangon mint azok, akik utasításaim szerint a legénység közé vegyülve — quasi saját számlájukra dolgoznának.”⁵⁷

Azonban sem a kért detektívek, sem a civil szónokok nem érkeztek meg, annak ellenére, hogy szeptember 24. és október 11. közt 30 000 magyar hazatérő haladt át a villachi átvevő állomáson. Sőt Szekulits százados 3 beosztott tisztje közül Schaivon Ernő főhadnagyot visszarendelték Siófokra, a Fővezérség mellé.⁵⁸

1919. október 31-én Szekulits százados a kirendeltség tiszti létszámának fel-emeléséért fordult a Hadügyminisztérium 55/a osztályához, jelezvén, hogy a fogadóbizottság a jelenlegi keretek közt képtelen ellátni feladatát: a napi több ezer ember átvételét, élelmezését, regisztrálását, továbbítását és a jelenlegi rendszer melletti agitációt. Külön hangsúlyozta, hogy a beteg foglyokkal való állandó, közvetlen érintkezés miatt a kirendeltség tisztjei fokozottan ki vannak téve a fertőzés veszélyének, pl. Martins százados és felesége vérhasban megbetegedtek.

Hogy felhívja a minisztérium figyelmét a villachi kirendeltség létszáma emelésének szükséges voltára, részletesen leírta egy fogolyszállítmány átvételével és továbbításával kapcsolatos feladatokat. A fennmaradt iratok közül talán ez a jelentés az, amelyik a legpontosabb tájékoztatást nyújtja egy külföldön működő magyar hadifogoly-fogadó állomás hétköznapi munkájáról; érdemes idézni:

„1. Du. 7-kor értesítés, hogy du. 9-kor érkezik 1700 magyar hadifogoly. Intézkedés: vacsorát rendelni a táborban (az élelmező tisztet megkeresni), ellenőrző közeget kirendelni az élelmosztás ellenőrzésére. Érdeklődés a vonalparancsnokságnál lesz-e kocsi és mikor? Mikor lesz mozdony? Esetleg tárgyalások a vasutasokkal, a szomszéd állomásokkal kocsik átengedése végett, vagy az olaszokkal az olasz kocsigarnitúra átengedése végett. A kocsi-, mozdony- és szénhiány miatt a vonalparancsnokság nem tud általában pontos és végleges választ adni, úgy hogy többször kell érdeklődni később is. Du. 9-kor a személyzet készenlétben a pályaudvaron.

2. A szállítmány legjobb esetben 10-kor megérkezik (felvilágosítást arról, hogy mennyit késik nem lehet kapni). A pályaudvar sötét, a szállítmányoknak csak az egyik fele érkezett meg. Intézkedés: Átvétel az olasz parancsnoktól, nyugtázás, az olaszok által ki nem osztott élelmiszerek (ha van ilyen) átvétele és elraktározása, kiszállítás, rendezés, századokba való beosztás. Betegek kiválasztása, bevonulás a táborba, elhelyezés a barakkokban. Élelmezési jegyek kiosztása (ezek átadása ellenében kaptak a magyar hazatérők az osztrák élelmezési állomáson ellátást, később az elszámolás a két állam közt ezeknek az alapján történt — B. A.). Fogadó beszéd 3 barakkban. Sorakozó a vacsorához. A vacsora elosztása, a rend fenntartása. Közben értesítés jön, hogy a szállít-

57 Uo. 31/a., 109/1919.

58 Uo. 115/3. — 1919.

mány második része éjfél tájt, a harmadik hajnalban fog jönni (3—4-szeri telefonálás). A vonalparancsnokság értesít, hogy de. 9-kor meglesz a szerelvény, esetleg a mozdony is. A hazatérők szétválogatása a megszállott területek szerint. Ezen munkák éjfél 1—2-kor bevégezve.⁵⁹

3. Éjjel 2—3 közt megérkezik a második részlet. Az eljárás mint a második pontnál. (Bonyodalmat okoz, ha a második részlet előbb érkezik mint ahogy befejeződik az első elhelyezése.) A barakkok zsúfolva, be kell nyomni az újonnan érkezetteket.

4. De. 6-kor érkezik a harmadik részlet, sokszor váratlanul, új szállítmányokkal együtt. Ez nagy zavart okoz az élelmezés miatt, új barakkokat kell nyitni, kulcsot keresni az osztrák altisztekkel, különben ugyanaz mint a 2. és 3. pontban. Reggelit rendelni, újabb tárgyalások a vonalparancsnoksággal, a vasutasokkal.

5. Reggeli elosztása, ebéd megrendelése, mivel értesítés jön, hogy délelőtt nem indulhatnak.

6. Ebéd kiosztása de. 11 és du. 1 óra közt. Többszöri utánjárásra megérkezik a mozdony és a szerelvény, értesítés, hogy dél felé újabb szállítmány érkezik.

7. Bevagyonírozás, sorakozás, a szerelvény megvizsgálása, kalkuláció (hogyan lehet elosztani az embereket). Rendes felvonulás, minden egyes kocsni megrakása, fülkés kocsiknál minden fülkéé. A rend fenntartása, tekintettel a forgalomra és a balesetveszélyre. Jelentés a vonalparancsnokságnak, hogy kész a berakodás, a szállítmány számának a megkeresése. A távirati értesítések megszerkesztése (hányas számú szállítmány, hány fő, mikor indul, mikor várható az érkezése) és szétküldése (a minisztérium 55/a oszt., a bécsi hadifogolycsoport, a következő élelmezési állomás). Indulás. Ennek jelentése a vonalparancsnokságon.

8. Elszámolás a konyhával, illetve az osztrák élelmező tiszttel.⁶⁰

Tekintettel a villachi átvevő állomás nagy forgalmára (csak október 27—28-án 6500 visszatérő magyar haladt át ott),⁶¹ a Hadügyminisztérium 55/a osztálya a bevonult Schaivon főhadnagy helyére Wolfarth Nándor századost osztotta be.⁶²

A Villachból elinduló szállítmányoknak az úton való élelmezésére Bruck an der Murban állítottak fel egy magyar élelmező állomást. Vezetője Korell főhadnagy lett, akinek feladata a foglyok ellátásának megszervezése, ellenőrzése és az osztrák hatóságokkal való elszámolás volt. 1919. október 3-án kelt táviratában Tauffer százados, aki a hadifogolyügyeket ideiglenesen irányította Bécsben, arról értesítette a villachi kirendeltséget, hogy a Villachtól 24 órányira levő Bruck an der Murból St. Michaelbe helyezték az élelmező állomást, ahová 12 óra alatt érkeznek a Villachból indított szerelvények.⁶³

Az élelmező állomás tevékenységét pontosan nem ismerjük, mivel az oda küldött utasítások, esetleg az ott keletkezett és irattárba helyezett iratok elvesztek. Így nem tudjuk pl., hogy a St. Michael és a magyar határ közt levő kb. 30 órányi úton, hogyan élelmezték a hazatérőket, voltak-e még Szentgott-

59 A Hüm. 239154/55. a. sz. rendelete értelmében a bécsi hadifogolyügyi meghatalmazott már október 11-én nyomatékosan figyelmeztette Szekulits századost, hogy Villachban csak azok a hadifoglyok veendőek át a magyar bizottság által, akiknek állandó tartózkodási helye a „megállapított Clemanceau-féle határokon belül esik”. Felszólította a kirendeltséget, hogy az átvett legénységről pontos névjegyzéket készítsenek az illetőségi hely figyelembevételével. Szekulits százados már ekkor is panaszkodott, hogy hely-, idő- és emberhiány miatt nehéz a hadifoglyok nemzetiség szerinti különválasztása, összelírása, különösen akkor, ha „az emberek nehezen tudják rászánni magukat, hogy a cseh, vagy a román képviselőnél jelentkezzenek”. HL Hdf. gy. Villach 71/1919.

60 HL Hdf. gy. Villach 119/1919.

61 Uo.

62 Uo. 115/1919.

63 Uo. 43/1919.

hárdig olyan állomások, ahol a magyarok ellátást kaptak, vagy St. Michaelben a hátralevő útra hideg élelmet osztottak ki köztük.

A st. michaeli élelmező állomás és vezetőjének tevékenységére utaló egyetlen adatra a villachi kirendeltség iratai közt bukkanhatunk, amely a st. michaeli állomásparancsnokság panasza folytán Szekulits százados és a bécsi hadifogolyügyi meghatalmazott október 13—15 közt lefolytatott táviratváltás eredményeként maradt fenn. A st. michaeli állomásparancsnokság ugyanis arról panaszkodott, hogy Korell főhadnagy egyáltalán nem törődik a foglyok ellátásával, hanem csak propagandát folytat. Az állomásparancsnokság pedig, a nyelvüket tudó ember híján, nem boldogul a hazatérő magyarokkal. Szekulits százados táviratilag felajánlotta, hogy St. Michaelbe küld egy németül jól beszélő altisztet tolmácsként. Ezt azonban a hadifogolyügyi meghatalmazott elutasította mondván, hogy személyi változást csak a Hadügyminisztérium és a bécsi katonai meghatalmazott hajthat végre, ezért Korell főhadnagy a panaszok ellenére továbbra is látssa el szolgálatát a további intézkedésekig.⁶⁴

Az Ausztrián keresztül történő magyar hazatérés 1919 októberében, novemberében volt a legnagyobb arányú. Ekkor szállították haza az olasz fogságba esett mintegy 95 ezer magyar⁶⁵ nagy részét, döntő többségüket Villachon, a többbit Innsbruckon át.

A villachi fogadóbizottság kimutatásai szerint 1919. december 9-ig 71 387 legénységi és 1676 tiszti állományú hazatérő haladt át az állomáson.⁶⁶

Annak ellenére, hogy december 11-től több, angol fogságból hazatérő szállítmány is érkezett Villachba,⁶⁷ a Hadügyminisztérium 423 511/55a. sz. rendeletében utasította a fogadó állomás parancsnokát, Szekulits Milánt, hogy mivel „a hadifoglyok nagyobb része már hazatért (Olaszországból — B. A.), s így a munka az ottani fogadóbizottságnál nagyon lecsökkent, elrendelem, hogy az ottani legénységi állományból azokat, akikre nincs okvetlenül szükség, mielőbb hazairányítsa. Ezt az ország anyagi helyzete is megkívánja.” A december 18-án kelt parancsra Szekulits százados december 21-én jelentette, hogy: „a legénység létszámát 6-ra csökkentettem, a feles számúakat Csótra bevonultattam”.⁶⁸

A Hadügyminisztérium, miután a budapesti olasz missziótól azt az értesítést kapta, hogy az Olaszországban hazaszállításra váró magyar hadifoglyok száma kb. 2000, december 30-án újabb rendeletet adott ki a villachi fogadó állomás személyzetére vonatkozóan. Ebben a december 18-i utasítást megváltoztatva az állomásra beosztottak létszámát a következőkben állapította meg: Wolfarth Nándor százados, parancsnok, Wenninger Mátyás beosztott tiszt, valamint 4 fő legénység.⁶⁹ A parancs értelmében Szekulits Milán százados — aki már többször kérte leváltását — 1920. január 6-án, Martins százados pedig a feleslegessé vált legénységgel együtt január 16-án visszatért Magyarországra.⁷⁰

A csökkentett létszámú villachi kirendeltség még 1920 áprilisáig fennállt. amikor is az olaszországi szervezetszerű hazatérés befejeztével működését megszüntették.

1920. április 22. és május 15. közt 7 szállítmánnyal 62 tiszt és 4886 főnyi le-

64 Uo. levelezőkönyv és ikt. ir. 58/1919.

65 Kirchner Sándor ezredesnek, a Hím. 55. (hadifogoly) osztálya vezetőjének adatai szerint 1919-ben a tél beállta előtt a hivatalos szállítmányokkal 2198 tiszt és 93 748 főnyi legénység, összesen tehát 95 946 hadifogoly tért vissza olasz fogságból Magyarországra. Kirchner: i. m. 136—137. o.

66 HL Hdf. gy. Villach, iktatókönyv 171/1919. A 146/1919. sz. irat tartalmazza az 1919. november 8-ig átvonultakat.

67 HL Hdf. gy. Villach 184., 188., 199., 200/1919. Valószínűleg az olasz fronton harcoló angol csapatok fogságába esett katonákról van szó, akiket Olaszországban, vagy valamelyik afrikai gyarmaton tartottak őrizetben. A Villachon keresztül jövők mellett 1919. november 26. és december 11. között még 1892 magyar tért haza angol fogságból a Köln—Passau—Bécs útvonalon. OL K. 73 56. tétel 248/1920.

68 HL Hdf. gy. Villach 204/1919.

69 Uo. 30/1920.

70 Uo. 12., 13/1920.

génység utazott át Ausztrián francia fogságból Magyarország felé.⁷¹ Ezzel befejezést nyert az antant-államok fogságában volt magyar hadifoglyok hazaszállítása. Ahhoz, hogy a Szibériában és Oroszországban levő és hazatérni szándékozó hadifoglyok is valamennyien hazajuthassanak, még további három évnek kellett eltelnie.

Атила Бонхардт

ТРАНСПОРТИРОВКА НА РОДИНУ ВЕНГЕРСКИХ ВОЕННОПЛЕННЫХ ПОСЛЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Резюме

Ко времени окончания первой мировой войны в России и Сибири, а также в плену в странах Антанты — в первую очередь в Италии — находилось более двухсот тысяч военнопленных, происходивших с территории Венгрии по Трианонскому договору. Возвращение их на родину и «приобретение вновь к гражданской жизни» было задачей правительств ставшей уже независимой Венгрии.

Положение во многом осложнялось тем, что поскольку до ноября 1918 года дела военнопленных решались в Вене, в совместном Министерстве военных дел, в Венгрии отсутствовали учреждения, которые располагали бы информацией по вопросу военнопленных и налаженной организацией, которая занималась бы их делами. В виду того, что политическое настроение миллионов родственников военнопленных во многом зависело от того, какие шаги предпринимались в интересах содействия возвращения военнопленных домой, стоявшие у власти правительства независимо от своих политических установок старались сдвинуть с места дело возвращения военнопленных на родину.

В составе министерства военных дел уже в ноябре 1918 года были созданы группы, занимавшиеся делами военнопленных, а в следующем году они были развернуты в отделы. Хотя осуществление транспортировки военнопленных на родину было поручено Министерству военных дел, в 1919 году для принципиального руководства возвращением пленных была создана межминистерская комиссия, в которой наряду с затронутыми смежными министерствами получили место такие общественные организации как Общество Красного Креста и общества родных военнопленных. Летом 1919 года была сделана попытка создания совместного учреждения в целях возвращения на родину военнопленных из государств, образовавшихся на месте бывшей Монархии, однако эта попытка кончилась неудачей вследствие различия интересов, существовавшего между отдельными государствами.

К осени 1919 года в сущности была создана система учреждений — оставшаяся до завершения массового возвращения военнопленных, до конца 1922 года, — которая осуществляла возвращение венгерских военнопленных на родину. В принципиальных вопросах решение принимал межминистерский комитет; транспортировкой, снабжением продовольствием, демобилизацией военнопленных руководили компетентные отделы Министерства военных дел и Министерства иностранных дел, в то время как связанную с этим практическую деятельность выполняли командированные за границу и пограничные приемные пункты, а также организованные в стране едмобилизационные лагеря.

В сентябре 1919 года началась транспортировка на родину почти ста тысяч венгерских солдат, попавших в итальянский плен. Для их встречи в австрийский приемный пункт в Виллахе была направлена приемная комиссия, состоявшая из венгерских офицеров и унтер-офицеров. Ее задачей было принятие возвращающихся, контроль за их питанием и дальнейшее направление их домой. Наряду с этим велось наблюдение за политическим настроением военнопленных, об этом писались донесения, а также делались предложения об обращении с военнопленными в дальнейшем. Через приемный пункт и комиссию в Виллахе прошло самое большое количество военнопленных из всех приемных комиссий, направленных за границу с подобной целью. Комиссия функционировала до весны 1920 года, до окончания возвращения военнопленных из Италии.

⁷¹ A fenti adat a francia fogságból visszatérőket fogadó Margittay és Far kas századosok jelentéséből származik. OL K. 73 57. tétel 5799/1920. Kirchner Sándor viszont 5905 franciaországi hazatérőre emlékezik. Kirchner: i. m. 147. o.

DIE REPATRIERUNG DER UNGARISCHEN KRIEGSGEFANGENEN NACH DEM
ERSTEN WELTKRIEG

Resümee

Am Ende des zweiten Weltkrieges waren mehr als zweihunderttausend, dem Friedensvertrag von Trianon nach dem Gebiet von Ungarn zuständige Kriegsgefangenen in Italien und in Sibirien, beziehungsweise in der Gefangenschaft der Ententemächte, in erster Linie Italiens.

Ihre Repatriierung und „Zurückführung in das Zivilleben“ waren die Aufgabe der Regierungen des bereits unabhängig gewordenen Ungarns.

Da vor November 1918 die Angelegenheiten der Kriegsgefangenen in dem gemeinsamen Kriegsministerium in Wien erledigt waren, entstand die schwere Lage, daß es in Ungarn die in den Fragen der Kriegsgefangenen bewanderten, und einen ausgebauten Apparat besitzenden Institutionen gar nicht bestanden. Die politische Stimmung der Millionen von Angehörigen hing aber zum großen Teil davon ab, welche Maßnahmen im Interesse der Repatriierung der Kriegsgefangenen getroffen werden, so bemühten sich die amtierenden Regierungen, unabhängig von ihrer politischen Einstellung, die Heimkehr der Kriegsgefangenen zu fördern.

In dem Schoß des Verteidigungsministeriums waren bereits im November 1918 die sich mit den Angelegenheiten der Kriegsgefangenen beschäftigenden Gruppen ins Leben gerufen, die nächstes Jahr zu Abteilungen entwickelt wurden. Obwohl das Verteidigungsministerium mit der Abwicklung der Repatriierung der Kriegsgefangenen beauftragt war, wurde 1919 ein interministerieller Ausschuß zur prinzipiellen Leitung der Heimkehr gebildet, in dem neben den betroffenen Ministerien auch Gesellschaftsorgane, wie das Rote Kreuz und die Verbände der Angehörigen der Kriegsgefangenen einen Platz bekamen. Im Sommer 1919 war ein Versuch zur Gründung einer gemeinsamen Institution durch die Nachfolgestaaten der einstigen Monarchie zur Repatriierung ihrer Kriegsgefangenen gemacht, dies gelang aber wegen den Interessengegensätzen der Staaten nicht.

Bis zum Herbst 1919 war die Institutionsorganisation, die die Heimkehr der ungarischen Kriegsgefangenen abwickelte, ausgebaut — und sie bestand bis zum Ende 1922, bis zur Beendigung der Massenrepatriierung.

In den prinzipiellen Fragen traf der interministerielle Ausschuß die Entscheidung, die Beförderung, die Lebensmittelversorgung und die Abrüstung der Heimkehrer wurden aber von den zuständigen Abteilungen des Verteidigungs-, bzw. Außenministeriums geleitet, während die mit diesen in Zusammenhang stehende praktische Tätigkeit von den ins Ausland delegierten und an der Grenze stehenden Empfangsstationen, beziehungsweise im Lande selbst aufgestellten Abrüstungslagern durchgeführt wurde.

Im September 1919 begann die Massenrepatriierung der in Italien in Gefangenschaft gefallenen etwa hunderttausend ungarischen Soldaten. Zu ihrem Empfang wurde ein aus ungarischen Offizieren und Unteroffizieren bestehendes Empfangskomitee an die Österreichische Übernahmestation von Villach herausbestellt. Seine Aufgabe war die Übernahme der Heimkehrer, die Kontrolle ihrer Lebensmittelversorgung und ihre Weiterleitung. Über dies beobachtete und berichtete es über die politische Stimmung der Kriegsgefangenen und es machte Vorschläge zu ihrer weiteren Behandlung. Die Empfangsstation von Villach, die unter den zu diesem Zweck nach Ausland herausbestellten ungarischen Ausschüssen die größte Frequenz hatte, bestand bis zur Beendigung der Heimkehr der Kriegsgefangenen aus Italien.